

KĘSTUTIS PEČKUS

PARALELINIO UGDYMO PRIELAIDOS
1918–1940 METŲ LIETUVOS MOKYKLOJE

Kiekviename pedagogikos mokslo ir praktinės veiklos etape išryškėja du procesai: mokymas ir aplinkinio pasaulio pažinimas, jo poveikis mokymui ir ugdymui. Kokie šių abiejų procesų dėsningumai Nepriklausomos Lietuvos mokykloje, kaip buvo jie tarpusavyje derinami? Kaip vienas procesas veikė kitą, kuo ir kaip šis poveikis reiškėsi?

Pedagogikos mokslo įrodyta, kad mokykla nesitenkina vien žinių teikimu. Jos ugdymo sistemą sudaro dvi grandys – visiems mokiniams privaloma mokymosi veikla ir savarankiška jų veikla laisvu nuo pamokų, namų darbų laiku.

Pedagogikoje ir psichologijoje teigiama, kad mokinio asmenybės tapsmui ypač reikšminga pastaroji veikla, jos, sietinos su mokyklos ir visuomenės tikslais ir uždaviniais, kryptingas planavimas ir organizavimas. Ugdymo sėkmę lemia ne gausūs ir įvairūs mokomieji, lavinamieji bei auklėjamieji būdai, o jiems suteikta pedagoginė prasmė – ugdomieji tikslai.

Tokia veikla, kai atsižvelgiama į moksleivio prigimtį, amžiaus tarpsnį, įvairias vidines ir išorines aplinkybes bei jų poveikį, sudaro sąlygas kūrybinėms galioms, iniciatyvai plėtotis, kaupti dorovinę patirtį, praktiškai taikyti pamokose įgytas žinias, įgyvendinti gyvenimo tikslus, siekti idealo. Čia ugdomas moksleivių etinis ir estetinis santykis su aplinka, gamta, kultūrinėmis ir dorovinėmis vertybėmis, tauta, kitais žmonėmis. Ši veikla, grindžiama tautos kultūros patirtimi, ugdo moksleivį būti sąmoningu tautos kultūros, jos papročių, tradicijų perėmėju ir kūrybingu tęsėju /1/.

Šiai organizuotai moksleivių veiklai įvardinti vartojamas „užmokyklinės“, „užklausinės“, „nepamokinės veiklos“, o šiuo metu ir „papilomo ugdymo“ sąvokos. Minėtų sąvokų neapibrėžtumas, painiojimas neleidžia iš esmės atskleisti šio ugdymo reikšmės moksleivio asmenybės tapsmui, ugdymą apibrėžia tarsi uždara mokykloje ar tik jos aplinkoje vykstantį procesą, neigia jo integruojančią reikšmę. Pabrėždamas mokyklos vietą ir vaidmenį asmenybės tobulinimo procese, Vydūnas nurodė, kad „į mokyklą turėtų eiti takai iš šeimos, iš tautos, iš žmonijos, iš gamtos ir antraip: iš mokyklos – gamton, šeimon, tauton, žmonijon“ /2/.

integruojančiai mokyklos reikšmei apibūdinti, mokyklos ir gyvenimo sąvokai aptarti tinkamiausia yra „paralelinio ugdymo“ sąvoka, išanalizuota L. Jovaišos ir J. Vaitkevičiaus „Pedagogikos pagrinduose“ /3/, J. Vaitkevičiaus monografijoje „Socialinės pedagogikos bruožai“ /4/ ir orientuota į „užmokyklinę mokinių veiklą, jos įtaką asmenybės vystymuisi ir laisvalaikio problemą“ /5/.

Žodis „paralelė“, „paralelinis“, graikų kilmės „parallelos“ reiškia „sugretinimą“, „palyginimą“, „lydinti“, „atitinkanti“ /6/. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas išplečia šio žodžio sąvoką – „einantis greta“, „glaudžiai sujungtas“ /7/. Semantinis žodžio prasmingumas, jo vartojimas, aptariant bendrame kontekste ugdymo sąvoką, leis atskleisti paralelinio ugdymo esminį turinį.

Paralelinio ugdymo sąvoka mūsų nagrinėjamo laikotarpio Lietuvos pedagogikos darbuose nevartojama.

Tačiau S. Šalkauskis, A. Maceina, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, J. Laužikas, J. Geniušas, A. Šerkšnas ir kiti to laikotarpio pedagogai suvokė jo svarbą, mokinio rengimą gyvenimui traktavo kaip svarbią, neatskiriamą ir sudėtinę ugdymo plačiąja prasme dalį. Nuolat akcentuodami kryptingą ir brandžią moksleivio veiklą už mokyklos, jo pasirengimą prasmingam ir savarankiškam gyvenimui, jie kartu nurodė, kad mokymo procese svarbu ne tik įgyti žinių, bet išmokti gyvenime jas kūrybiškai taikyti.

Pasirėmę S. Šalkauskio pilnutinio arba integralinio ugdymo teorija, plėtotą per visus Nepriklausomos Lietuvos metus, galime teigti, kad į pastarąjį sudėtine dalimi įeina ir paralelinis ugdymas.

Pilnutinio ugdymo esmę, anot S. Šalkauskio, sudaro žmogaus „ruošimas visoms gyvenimo sritims lavinant ir tvirtinant visas jo galias“. Mokykla „turėtų ne vien protinti jaunuomenę, bet... sistemingai ją dorinti ir estetinti“ – tokia mokykla yra tarsi mažoji visuomenė, čia įgyti įpročiai „nešami į platų tikros visuomenės gyvenimą“ /8/. Taigi, mokyklai turi rūpėti visapusiškas dvasingumo plėtojimas, visuomeninio bei valstybinio susipratimo skiepijimas, joje turi vyrauti tinkamas emocinis klimatas, nevaržoma darbo ir kūrybos atmosfera.

Svabiausia sėkmingo ugdymo sąlyga – mokytojas, kuriam būtini: pedagoginis pašaukimas, profesinis pasirengimas ir gebėjimas dirbti pedagoginį darbą – lavinti ir auklėti vaiką.

S. Šalkauskis analizuoja ugdytinio ir ugdytojo tarpusavio santykius, pastarojo vaidmenį puoselėjant ir nukreipiant reikiama linke auklėtinio prigimti-

nes savybes. Šie psichologiškai pagrįsti pastebėjimai svarbūs atskleidžiant paralelinio ugdymo turinį, suteikiant jam pedagoginę prasmę.

Paralelinio ugdymo, kaip sudėtinės pilnutinio ugdymo dalies, svarba ypač ryški realizuojant jo funkcijas – perteikimą, besiremiantį prigimties puoselėjimu, kultūros ir religijos gėrybių įsisavinimu; išvystymą – kūrybinių galių skatinimu ir įjungimą, kada „ugdytojas įstato ugdytinį į tokį ar kitokį santykiavimą su visuomene ir įveda jį į jos kūrybinį darbą” /9/.

Suvokti paralelinio ugdymo visapusiškumą padeda S. Šalkauskio parengta pilnutinio ugdymo schema /10/, kur nurodomas ugdymo universalumas, jo tikslai, uždaviniai, ugdytojų pedagoginės veiklos bruožai: intelektualumas, racionalumas, voliuntarizmas, estetizmas, sentimentalumas.

Nagrinėjama paralelinio ugdymo problema yra glaudžiai susijusi su socialine pedagogika, sudėtine bendrosios pedagogikos dalimi.

Į moksleivį šiuo laikotarpiu žiūrima kaip į lygiateisį socialinį partnerį, parodoma jo atliekamo darbo svarba, ugdymosi galimybės, tampant sau ir visuomenei reikšmingu žmogumi.

Pastebėsime, kad gyvenimo ir pedagogikos, gyvenimo veiksmo ir ugdymo veikimo paralelė yra akivaizdi ir pedagogiškai motyvuota.

Paralelinio ugdymo problemos nagrinėjamos glaudžiamame tarpusavio sąryšyje su 1918–1940 metų Lietuvos mokyklos raida, pedagoginės minties plėtoje. Pažymėtina, kad šio laikotarpio Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties raida kol kas nėra išsamiai ištirta, tačiau jau bandoma užpildyti tą beveik tuščią tarpą.

Iš pastarųjų metų darbų galima paminėti T. Bukauskienės /11/, J. Žilionio /12/, M. Karčiauskienės /13/, A. Juškos /14/ ir kitų studijas, vieną kitą publikaciją šiandieninėje pedagoginėje spaudoje. Pedagoginių santykių, svarbios paralelinio ugdymo prielaidos, problema analizuojama O. Tijūnelienės pedagogikos mokslų kandidato disertacijoje /15/. Joje, be kitų svarbių 1900–1940 m. Lietuvos mokyklos formavimo aspektų, grindžiami mūsų darbui svarbūs mokinių savarankiškumo, kolektyvo formavimo ir jo vaidmens paralelinio ugdymo procese momentai.

Tačiau iki šiol nėra tyrinėjimų, kompleksiskai liečiančių mūsų nagrinėjamo laikotarpio atskiras ugdymo problemas. Atskiri straipsniai daugiausia yra skiriami paskirų Nepriklausomos Lietuvos pedagogikos mokslininkų, mokytojų praktikų veiklos ar atskiros pedagoginės problemos analizei.

Pasigendama sisteminės pamokos ir nepamokinės veiklos, užklasinio darbo, mokyklos ir jos aplinkos abipusio sąryšio tyrinėjimų. Tai ir bus viena iš priežasčių, paskatinusių plačiau nagrinėti paralelinio ugdymo problemą.

Siekiant žmogaus kaip individo brandos įprasminimo, dominuojant žmogaus kaip sistemos sampratai J. Gobis /16/, J. Vabalas-Gudaitis /17/, V. Lazersonas /18/ ir kiti svarbiausiu mokytojų tikslu laikė moksleivių pažinimą. Nagrinėjama laikotarpiu ypač ryški ugdymo individualizacija ir psichologizacija.

Tą jaunuolio amžiaus laikotarpį S. Šalkauskis vadino „paauglyste“, kurioje „įvyksta aiškus pasisukimas nuo vaiko pasaulio į subrendimą tiek fizine, tiek psichine forma. Šiame laikotarpyje atsiranda palinkimas į sistemingus samprotavimus ir estetinius pergyvenimus... Pirmą kartą išeina aikštėn pasiilgimas nelygstamųjų vertybių, nors šios vertybės ir suprantamos iš pradžių subjektyvi ne prasme. Visuomeniniu atžvilgiu dar viešpatauja ekskluzyviškai suprastas artimo kolektyvo solidarumas” /19/.

Kiek plačiau, pasirėmęs to laikotarpio žymių pasaulio psichologų darbais, užsienio mokyklų praktika ir savais eksperimentais, moksleivių ugdymo ir kolektyvo formavimosi psichologinius momentus aptarė A. Šerkšnas /20/. Mūsų nagrinėjamo amžiaus jaunuolių brendimo etapus jis suskirstė į priešpubertetinę, ankstyvojo ir vėlyvojo puberteto fazes. Pirmojoje fazėje gyvenančiam jaunuoliui būdingas smalsumas, domėjimasis viskuo, laukimas „kokio nors „didžio, išgyvenimo“. Savo atranda, savo dvasinį turtingumą parodo žodžiu ir raštu, vaikišką bendravimą keičia „jaunimo draugavimu“ antrą, ankstyvą puberto, fazę pasiekęs jaunuolis. Trečioje fazėje įvyksta „pilnas sąmonės subrendimas“. Čia pajaučiama kolektyvinio darbo vertė, „jaunimas suskyla į vadovaujamuosius ir vadovujančiuosius“. Autorius pažymi, kad itin svarbus yra „konkretus auklėjamasis pagrindas, kuriuo yra religiniai dorinė namų ir mokyklos aplinka”.

J. Mičiulis jaunuolio augančius visuomeninius interesus grindė šio amžiaus tarpinio psichiniais ir psichologiniais ypatumais /21/.

Paralelinio ugdymo analizės šaltiniai – pasaulinė pedagoginė mintis ir praktinės mokyklos patirtis, literatūra, nagrinėjanti Lietuvos mokyklos raidą ir ugdymo problemas, archyvinė medžiaga, prisiminimai.

Tolesnių tyrimų metodo pagrindą sudarys S. Šalkauskio ir kitų Lietuvos pedagogų pagrįsta pilnutinio ugdymo teorija, S. Šalkauskio „Visuomeninio

auklėjimo" sistema, Nepriklausomos Lietuvos mokykloje įgyvendinta atskiro-
mis paralelinio ugdymo priemonėmis.

Ši problema aktuali šiandien, darant esminį posūkį instituciniame švietime, kai siekiama mąstyti apie žmogų su kultūra kaip apie nedalomą visumą, kai norima, „kad naujoji mokykla, atsigręžusi realiai į kultūrą, taptų tais namais, kai besimokantis... galėtų tiesiog kultūroje būti" /22/. Antra vertus, reformuojamos mokyklos įvairiose koncepcijose ir programose pirmenybė teikiama mokymui – žinių perteikimui, įgūdžių formavimui, periodinėje pedagoginėje spaudoje ir kitur vis dažniau nurodoma, kad asmenybės auklėjimas – šeimos, religinių bendruomenių, įvairių organizacijų paskirtis. Ir dažnas šią tariamai teisingą mintį grindžia 1918–1940 metų Lietuvos mokyklos patirtimi, kurios išsamesnė analizė rodo visai ką kitą.

I. Paralelinio ugdymo problemos istorinė apžvalga

Paralelinio ugdymo žymių randame mokyklų atsiradimo ištakose. Pedagogikos istorija, švietimo sistemos plėtros keliai ir mokyklų patirtis išryškina svarbiausias, mūsų manymu, paralelinio ugdymo prielaidas – žmogaus prigimties savitumo ir unikalumo puoselėjimas, laisvo žmogaus ugdymas, mokyklos ir visuomenės, individo ir kolektyvo ryšys.

1. Žmogaus prigimties savitumo ir unikalumo puoselėjimas

Ugdant jaunuolius, antiklos mąstytojai siūlė atsižvelgti ir įvertinti jų prigimtį ir gabumus. Šios epochos universalusis ugdymas atskiruose raidos etapuose ir filosofų darbuose buvo plėtojamas dvejomis kryptimis – ugdymo visuomeninio (Platonas, Aristotelis) ir asmeninio (Pitagoras, Sokratas, Ciceronas) pobūdžio linkme.

Ugdymas Graikijoje buvo vienintelis sau tikslas, o visa kita – tik priemonės jam siekti. Šioje epochoje – ugdymas ir universalus, ir visuomeninis, nuolat siekiantis įprasminti žmogaus gyvenimą kolektyve ir kolektyvui. Visuotinis graikų ugdymo pobūdis – harmonija ir laisvė vystant žmogaus prigimtį ir gabumus, skatinant jo visuomeninius interesus.

Asmeninis ugdymas, išskirtinis šeimos vaidmuo šiame procese – romėnų ugdymo žymė. Jo tikslas – jaunosios kartos pasirėngimas praktinei gyvenimo veiklai, todėl ir ugdymo turinyje dominavo pritaikomojo pobūdžio lavinimo dalykai (gramatika, poezija, muzika, šokis, retorika, matematikos, filosofijos,

teisės studijos). Romėnų filosofai Ciceronas, Seneka ir kiti akcentavo morali-
nę, dorovinę asmeninio ugdymo prigimtį, sugebėjimą perteikti ir pritaikyti gy-
venime į ytas žinias. „Siela ir jos galios turi būti judrios, kad galėtų aštriai
spręsti, gausiai išaiškinti ir pagražinti, pastoviai ir nuolatos atsiminti. Klysta
tie, kurie mano, kad tai galima pasiekti besilavinant. Aišku, kad lavinimas visa
tai gali įžiebtį arba išjudinti. Bet jis negali įdiegti ir duoti. Visa tai yra prigim-
ties dovanos. Jos gema sykiu su žmogumi... (Ciceronas) /23/.

Kitas mums aktualus antikos ugdymo principas – „viskam savo laikas“. Jis
ypač ryškus svarstant žmogaus ir valstybės tarpusavio santykius, atskiro indivi-
do ir visuomenės bendradarbiavimo galimybes.

Platonas nurodė, kad žmogui reikia ilgai būti valstybės mokiniu, joje gy-
venti, ją gerai pažinti, dėl jos išgyventi, mokytis jaunystėje jai tarnauti – ginti
jos laisvę, garbę ir gerovę. Visa tai suvokus ir išmokus, galima aktyviai daly-
vauti sprendžiant jos reikalus, tapti valstybės valdovais – išsimokslinusiais, ge-
bančiais įžvelgti absoliutų gėrį ir mokančius juo vadovautis.

Ugdymas, anot Cicerono, – nuolatinis žmogaus prigimties, sielos ir proto
galimybių tobulinimas. Proto tobulinimas – dorovės pagrindas, ji yra tarsi tvir-
čiausias valstybės rūmo pagrindas. Todėl gerų mokytojų ir auklėtojų darbas
duoda didžiausią naudą valstybei. Auklėtojo darbas – sunkus ir atsakingas: jis
turi kiekviename jaunuolyje nuolat ieškoti dorovės pradų, juos tobulinti ir
plėtoti, slopinti ir šalinti blogus įpročius. Tik po to galima mokyti ir mokytis
politikos. Subrendusio žmogaus išauklėtas protas gali spręsti painius politikos
klausimus. Tačiau jaunimas, gerų norų ir aiškaus tikslo vedamas ir aktyviai da-
lyvaudamas savo krašto politiniame gyvenime, vis dėlto dar nesugeba išlaikyti
reikalingos dvasinės pusiausvyros. O tai gali padaryti daug žalos kraštui, tokia
jo veikla gali būti savo ir savo tėvynės pražūties priežastimi.

Žmogaus prigimties savitumo ugdyme principas, jo unikalumo puoselėji-
mas būdingas kiekvienai istorinei formacijai, įvairių amžių pedagogams. Jis
žymus ir J. A. KOMENSKIO pedagogikoje, teigusioje, jog, „vadovaujamas
prigimties, žmogus gali viską pasiekti“. Žmogaus prigimtis, jo ugdymo dėsnin-
gumai privalo derintis prie gamtos. „Tikslią mokyklų tvarką reikia imti iš
gamtos (Tokią, kurios nesuardytų jokios kliūtys)“ – taip vadinasi „Didžiosios
didaktikos“ XIV skyrius, kurio idėjos plėtojamos visoje J. A. Komenskio pe-
dagogikoje. „Tikra tiesa, kad menas gali ko nors pasiekti, vien tik sekdamas
gamta“. Todėl yra prasminga J. A. Komenskio mokytojo, auklėtojo ir sodinai-

ko, daržininko, ugdymo, mokymo ir sodinimo („...jei neapsėsi lauko gera sėkla, jis priaugs žolės...“) proceso paralelė.

Pedagogikoje jis optimistas, tikėjęs iš prigimties savita vaiko asmenybe, pasisakęs prieš bet kokią vergiją ir prievartą – „tegu viskas laisvai teka, šalin reikaluose prievartą!“ Dievas žmogaus prigimčiai skyrė būti „daiktų valdove ir kuri sukurta, atsižvelgiant į santykių su daiktais, kuri pati sau tikslas, pati sau matas, pati pagaliau jėga, stumianti save į aukštesnį tobulumo laipsnį“ /24/.

Žmogaus ugdymo procese jis didelį dėmesį skiria prigimtyje glūdinčioms vidinėms galioms – protui, valiai, sugebėjimui veikti. Todėl reikia, vaikui subrendus, rūpintis jo vidinių jėgų laisve. Žmogaus prigimtyje glūdi polinkis siekti vis daugiau žinių, nuolat mokytis. Tą polinkį kartais nustelbia netikusi mokykla ir nevykę ugdymo būdai. Čia pagelbėti gali tik geri, vaikų savarankiškumą skatinantys metodai. „Mokykla, – kaip teigė J. A. Komenskis, – turėtų būti gyvenimo priėngis“, o išmintis „prasidėti Gamtos knyga, eiti per Proto knygą ir baigtis Šventojo rašto knyga“. Jis nurodė, kad auklėjimas padeda žmogui ruoštis praktiškajam gyvenimui ir būti vertam amžinybės. Tai, pasak čekų pedagogo, galutinis ir aukščiausias auklėjimo tikslas.

J. A. Komenskis vienas pirmųjų atkreipė į iš prigimties gabių vaikų ugdymą. Aptaręs gabumų šešias rūšis, į pirmąją vietą iškelia turinčius aštrų protą, įdėmius, gero būdo vaikus.

„Tokiems tereikia pateikti išminties peno, ir auga jie patys savaime, kaip taurieji augalai. Būtinai tik apdairumas, nereikia leisti jiems per daug skubėti, kad be laiko neišsektų ir neliktų bevaisiai“ /25/. Gabių vaikų skirtingumus čekų pedagogas aiškina jų psichikos nevienodumais, siūlo gabius ir ne itin gabius mokyti kartu, nes „tokiu būdu bus parodytas gražus rūpinimasis vienas ir kitais, jeigu mokytojas žiūrės, kad viskas vyktų pagal proto nurodymus“ /26/.

Taigi J. A. Komenskio pedagogikoje ryški paralelinio ugdymo, čekų pedagogo įvardinta „sumanumo visais atžvilgiais“ pratybų organizavimu, svarba. Jos būtinos jau vien todėl, kad bus „atremtas mokyklos žmonėms daromas priekaištas dėl scholasticizmo (atseit, nemokėjimo būti naudingiems gyvenime)“ /27/.

2. Laisvo žmogaus ugdymas

A. Maceina, aptardamas graikų ugdymo pagrindus, subordinacijas ir laisvės santykius, pastebėjo, kad „graikės skelbia laisvę ir žmogiškosios vertės pri-

pažinimą... Gili žmogiškosios demokratijos mintis buvo išsisknijusi graikų dvasioje" /28/.

Laisvo žmogaus ugdymas – pilnutinio, o kartu ir paralelinio ugdymo sąlyga. „Laisvas žmogus, – teigė Platonas, – nė vieno mokslo neturi mokytiis vergiškai. Prievarstinis kūno mankštinimas nesusiulpina kūno, bet prievarta sielai įkaltos žinios yra netvirtos... Vaikus mokyk ne prievarta, o žaisdamas. Tada geriau pastebėsi, kam kuris iš jų geriausiai tinka" /29/.

Laisvo žmogaus ugdymo principus vėliau vystė Ž. Ž. RUSO. „Emilyje, arba Apie auklėjimą“ Ruso vadovaujasi svarbiausiu principu: vaikas – ne suaugęs žmogus, suaugusiems nevalia elgtis su juo kaip su suaugusiu. Minėtame kūrinyje, mūsų manymu, svarbiausi trys momentai:

1. Visą gyvenimą žmogus privalo būti laimingas. Laimė – gamtos dovana.

2. Žinių siekimas turi būti susietas su emociniu, praktiniu ir intelektualiniu auklėtinio gyvenimu.

3. Mokymo pagrindą turi sudaryti patirtis ir konkretūs bandymai. Daiktus auklėtinis turi keisti arba jais manipuliuoti. Tokiu būdu jis ne tik geriau sužino jų paskirtį, bet suvokia jų mechaninius ir fizikinius principus /30/.

Savo auklėtinio gyvenimą Ruso suskirstė į keturis laikotarpius. Mums svarbiausias yra trečiasis – nuo dvylikos iki penkiolikos metų. Iki šio laikotarpio jis tenkinosi tuo, ką davė gamta, jam buvo būtina suaugusio žmogaus pagalba. Dabar paauglio jėgos auga greičiau nei poreikiai. Tai laikas, kai individas nori daugiau nei gali, tai pats brangiausias laikas gyvenime. Ką jam daryti su savo gebėjimų ir jėgų pertekliumi? Jis stengiasi juos panaudoti užsiėmimuose, gamta jam suteikia galimybių dirbti, šviestis, mokytiis. „Iš visų užsiėmimų, kurie gali duoti lėšų egzistavimui – rankų darbas" /31/, – teigia Ruso. Jis mano, kad fizinės ir intelektualinės jėgos turi bendrą fondą, vieningą jėgos šaltinį, kuriuo rūpintis privalo auklėtojai.

Pradžioje vaikai yra tik judrūs, vėliau – smalsūs. Smalsumas yra amžiaus variklis, pirminė jėga.

„Ruso yra vaizdingumo šalininkas. Tačiau ne modeltai, paveikslai turi vaizduoti mokymo dalyką, o pati gamta. Dėl to jis įvedė vadinamąją kraštotyją, įvedė diskusijas (plačia prasme) /32/.

Ruso pasiūlė mokymo ir auklėjimo koncepciją, pagrįstą vaiko interesais ir poreikiais. Tikrasis mokymas ir auklėjimas išplaukia iš natūralaus, laisvo vaiko gyvenimo, tikrieji mokytojai – patyrimas ir jautimas.

Harmoningos asmenybės ugdymo problemoms didelį dėmesį skyrė šveicarų pedagogas J. K. PESTALOCIS. Mokymą jis laikė svarbiausiu auklėjimo būdu, jo tikslas – žmoniškumo ugdymas, visų žmogaus galių bei sugebėjimų plėtojimas, darbštumo auklėjimas. Mokymas turi atitikti mokymo procese besivystančio mokinio psichologiją. „Aš stengiuosi išsaugoti kuklaus vaikų gyvenimo atmosferą – tai svarbu jų sąlygoms, ir rasti būdą atskleisti vaiko talentą ir jį energingai puoselėti bei ugdyti” /33/. J. H. Pestalocis teigė, kad ugdymas metodų atžvilgiu turi sutapti su natūraliu proto brendimo procesu, kad yra tam tikra vidinė gabumų plėtotės tvarka. Kiekvienas iš tų gabumų lavinimosi metu reikalauja tam tikrų žinių. Mokytojo uždavinys – nustatyti tos tvarkos dėsningumus ir rasti atitinkamus gabumus lavinančios medžiagos. „Sugebėjimų ugdymo abėcėlė remiasi psichologiškai apgalvotais ir gerai atrinktais pratimais, kuriuos vaikai turi atlikti ankstyvame amžiuje, kad atskirai plėtotų kiekvieną sugebėjimą” /34/.

Išskirtinis J. H. Pestalocio ugdymo bruožas – vaiko asmenybės autonomija. „Bet koks vadovavimas žmogui, kur ir kaip naudoti savo sugebėjimus, ką ir kaip visą gyvenimą daryti, ką veikti, kuo rūpintis ir ką gauti, atitraukia jo dėmesį nuo pagrindinio dalyko – rūpinimosi individualybe” /35/. Jos savitumo, unikalumo pradžia – vaikystėje, nes „vaikas nuo lopšio yra nepertraukiama grandine susijęs su savo aplinka, namų buitimi” /36/.

3. Mokyklos ir visuomenės, individo ir bendruomenės ryšys

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Europoje ir JAV paplito teorija, auklėjimą ir ugdymą laikanti natūraliu įgimtų vaiko savybių plėtojimu. Žymiausias jos atstovas D. DIUJI, kurio teorijos pagrindas – pragmatizmo filosofija. Diuji siūlė pedagoginėmis reformomis gerinti visuomenės gyvenimą. „Mokykloje ir visuomenėje”, „Ateities mokykloje” jis teigė, kad mokyklos tikslas – sudaryti palankias sąlygas vaikų polinkių, interesų, sugebėjimų ugdymui. „Svetimi žodžiai ir knygos mums gali duoti žinių, bet auklėja patirtis” /37/, – teigė Diuji. Svarbiausia jam – natūralus vaiko brendimas, laisvė ir individualybė. „Nereikia manyti, kad mokykla privalo parengti mokinį kuriai nors profesijai – mokyklos pareiga pataisyti, papildyti jau turimą vaiko patirtį” /38/. Diuji nagrinėja mokyklos santykius su visuomene. Mokykla turi būti socialinis aplinkos centras. Gamtyba ir auklėjimas, mokyklos prisitaikymas prie ekonominių krašto sąlygų, mokyklų reforma ir jos sutvarkymas – svarbiausi ateities

mokyklos raidos keliai /39/. Jei mokykla vadovaujasi darbo principais, tai jos kolektyvo darbingumas turi pasireikšti ne vien mokykloje. Jos darbą turi jausti visa aplinka; mokykla turi būti lyg viso socialinio gyvenimo centras – tėvams ir kaimynams. Tokiai mokyklai nesvetimi mokinių dorovinio bei estetinio ugdymo uždaviniai – bendras gamybinis darbas suteikia vaikams savitarpio galėbės, laisvo kultūringo bendravimo, geranoriško patirties pasidalijimo galimybes. Naujoji mokykla turi būti praktinė pedagogikos laboratorija. Auklėjimas Diuji – „tai visuomenės ir aplamai žmonijos gyvenimo siūlo kūrimas (verpimas). O tas siūlas, matyt, yra socialiniai žmonijos ryšiai bei dvasios kultūra” /40/.

Išskirtinis dėmesys pedagoginių samprotavimų ir vertinimų kontekste tenka vokiečių pedagogui F. V. FORSTERIUI. Jis XX a. pradžios Vakarų Europos kultūrą ištikusios krizės priežastimi laikė žmogaus sielos krizę. Ją įveikti gali tik dorovinis charakterio ugdymas, dorovinė saviaukla.

„Jaunuomenės auklėjime” ir „Auklėjimas ir auklėjamas” vokiečių pedagogas nurodo svarbiausius mokyklos, jos aplinkos poveikio vaiko ugdymui kelius: tik mokykla gali išgydyti kultūrą ir aukščiausius visuomenės idealus; mokykloje negali dominuoti „bėgalinė mokslo medžiaga”, jos veiklos plane ypatingą vietą turi užimti „būdo lavinimas, dorovės, bendravimo su žmonėmis mokslas, pavojingų įpročių šalinimas”; mokykla turi rengti vaikus platesniam gyvenimui ir visuomenės darbui; būtina vaikus mokyti saviauklos, savidisciplinos, atsakomybės; „ištvirkusios dvasios laikais”, atsižvelgus į visuomenės pesimizmą, abejojimą kiekvienu autoritetu, religijos mokslą būtina papildyti „socialiu gyvenimo aiškinimu” ir „doroviniu gyvenimo mokslu”. Pastarajam teiginiui pagrįsti Forsteris „Jaunuomenės auklėjime” pateikia išsamius „dorovės pedagogikos bandymus” Amerikos, Anglijos, Prancūzijos, Šveicarijos mokyklose, etikos kultūros draugijose, klubuose, institucinių švietimo struktūrų požiūrį. Čia autorius aptaria ir mokymo metodus, kai kuriuos mokinių ugdymo bruožus – savivaldą, iniciatyvos skatinimą.

Lietuvos respublikoje gerai buvo žinomas „funkcinės pedagogikos” atstovas, Ženevos universiteto Ž. Ž. Ruso instituto profesorius A. FERIERAS, – „Naujų mokyklų internacionalinio biuro” – eksperimentinių vidurinių mokyto ir auklėjimo įstaigų teorinio ir praktinio centro – steigėjas ir vadovas.

Jis pabrėžia vaiko prigimties unikalumą, augančios kartos rengimą sudėtingam gyvenimui, kritikuoja senąją mokyklą, kuri nerengė vaikų praktiniam

gyvenimui. Paties vaiko patyrimas yra geriausias jo mokytojas, ir tik savaimingas patyrimas ugdo jo charakterį, jo dorovines jėgas /41/. Svarbiausi auklėjimo tikslai – „prisitaikymas svarbiausiems gamtiškiems vaiko evoliucijos dėsniams, kad jis būtų paruoštas būsimam gyvenimui ir apginkluotas kovai už būvį dabartinės visuomenės tarpe“ /42/. Šį tikslą galima pasiekti, kai žinosime vaiko dvasinio brendimo dėsnius, atsižvelgsime į jo interesus, gerai pažinsime vaiko psichologiją. Mokykla turi būti ne „mokymo mokykla“, o „darbo mokykla“ arba „mokykla mokyti dirbti“, mokytojo darbo devizas – „mažiau žodžių, daugiau faktų“ /43/.

II. Kai kurie paralelinio ugdymo aspektai Nepriklausomos Lietuvos mokykloje

Nepriklausomos Lietuvos mokyklos ugdymo sistema buvo atvira įvairių laikų ir kraštų pedagoginei minčiai ir užsienio mokyklų praktikai. Žymiausi ugdymo teoretikai ir praktikai Ruso, Pestalocis, Herbartas, Kantas, Diuji, Forsteris, Ferieras ir kt. padėjo reformuoti Lietuvos mokyklai, iš esmės peržiūrėti ugdymo sistemą, projektuoti naujos mokyklos modelį. Naują ar pamirštą pedagoginę mintį skleidė specialios mokytojų kelionės į tuos kraštus, kurių ugdymo patirtis buvo artimiausia lietuviškos mokyklos sampratai. Analizuojamam laikmečiui aktuali filosofijos ir pedagogikos klasika, į lietuvių kalbą verčiami ir propaguojami užsienio pedagogikos mokslininkų veikalai – čia dominuoja auklėjimo ir ugdymo klausimus nagrinėjančių autorių darbai.

Jau nuo pirmųjų Lietuvos respublikos metų, mąstant apie būsimą mokyklą, atitinkančią krašto tradicijas, kultūrinius, ekonominius bei socialinius poreikius, įprasminant būsimos mokyklos modelį bei raidos kryptis, buvo akcentuojami ne tik mokymo principai, atskirų dalykų dėstymo savitumai, bet ir mokinio auklėjimo plačiąja prasme galimybės. Šiuo laikotarpiu paralelinio ugdymo aspektai analizuojami bendrame auklėjimo problemų kontekste. Pabrėžiamas dėmesys mokiniui, jo auklėjimo ir ugdymo svarbai, mokyklos auklėjimo tikslams. A. Busilo, vieno žymiausių to meto pedagogų nuomone, „mokykla privalo tarnauti ne kitiems kokiems, tik žmogaus auklėjimo tikslams“, ji turi būti taip sutvarkyta, kad joje mokinsys ne tiek mokytas, kiek gyvenantį pageldataujančiu būdu /44/.

Diskusijose, įvairiuose kartais prieštaringuose samprotavimuose dėl vidinio mokyklos gyvenimo, mokyklos ideologijos buvo siekiama atsikratyti mo-

kyklinės scholastikos, nuolat pabrėžiamas gyvybingas mokyklos ir sudėtingo gyvenimo ryšys. Akcentuojamas aplinkos ir ugdymo meno derinimas, pabrėžiamas J. H. Pestalocio principo „formuoja gyvenimas“ aktualumas. „Pats vidinis mokyklos gyvenimas turi būti taip sutvarkytas, kad jis būtų dalis visuomeninio gyvenimo, maža valstija...“ /45/.

Teoriniuose darbuose, samprotavimuose, atsvaros ieškojime dominuoja mokytojas, nes „būti tautos mokytoju – tai nereiškia išmokyti vaikus abėcėlės,... tai reiškia iš tų vaikučių sukurti didžias lietuviškas asmenybes“ /46/.

Diskutuojama dėl klasės vadovo vaidmens ugdymo procese, aptariamose jo pareigos, siūlomos įvairios darbo formos. 1928 m. Švietimo ministerija patvirtino „Instrukciją pedagoginiam aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų personalui“, kurioje aptiriamos ir klasės vadovo pareigos.

Samprotaujama dėl auklėjamojo darbo planavimo, perspektyvinės programos turėjimo. Ugdymo proceso planavimas, perspektyvinės programos turėjimas „rodytų, kad klasės auklėtojas savo klasėje yra šeimininkas. Jis koordinuoja kitų darbus, suteikdamas jiems vieningumo. Jis deda pamatus ir paskutinius vainikus“ /47/. Nurodomos ir kai kurios klasės auklėtojo veiklos kryptys – auklėjimo pamokų, remiantis F. Forsterio „Jaunuomenės auklėjimu“, viešų klasės pasirodymų „dėkinga proga visuomeniškumui pasireikšti“) organizavimu, moksleivių šeimų lankymu.

Auklėjamojo darbo planavimo būtinumą nurodė 1933 m. vykusios Lietuvos katalikų mokytojų sąjungos konferencija. Ji konstatavo, kad mokykloje „auklėjimo lavinimo darbas fizinėje, intelektualinėje, estetinėje, moralinėje, religinėje bei tautinėje srityje yra gana apleistas“. Konferencija pasiūlė ir išeitį – „sudaryti auklėjimo programą,... platų auklėjamojo mokymo vadovėlį ir kt. Programoje galima nustatyti tik auklėjimo gaires, bet jas konkretinti ir pritaikyti vietos sąlygomis galėtų pačios mokyklos“.

Paralelinio ugdymo padėtimi buvo suinteresuota ir Švietimo ministerija. Ji 1920 m. patvirtino privalomą „Aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų ir mokytojų seminarijų metinės apyskaitos planą“, kurio dalis „Apie ėjimą neprivalomų mokiniams mokslo dalykų ir darbus nepamokų metu“ komentuoja taip – „kurie buvo mokykloje neprivalomi mokiniams dalykai, kiek mokinių, kurių dalykų mokėsi? Mokinių darbai šalia mokyklos. Lavinimosi kuopelės. Iškilės (ekskursijos). Paskaitos. Spektakliai. Pramogų vakarėliai. Iškilės“.

Įvairiuose 1918–1940 m. pedagogikos teoriniuose darbuose, konkrečioje mokyklinėje veikloje nuolat pabrėžiama, kad moksleivis turi formotis kaip sąmoningas tautos kultūros, jos papročių, tradicijų paveldėtojas ir kūrybingas tęsėjas. Iš čia išplaukia ir paralelinio ugdymo tautinis charakteris, turinys, formos ir metodai. Tautiškumo principo taikymą ugdyme aktyviai propagavo S. Šalkauskis, A. Maceina, S. Čiurlionienė-Kymantaitė, J. Vabalas-Gudaitis ir kiti.

S. Šalkauskis reikšminga tautinio ugdymo priemone laikė asmenybės domėjimąsi tautos istorija, tautos praeities ir dabarties gerą pažinimą.

Tautinis auklėjimas ir ugdymas buvo siejamas su religijos įtaka. A. Maceina teigė, kad „kiekvienoje tautoje religija įgyja tautinio atspalvio, kuriame kaip tik ir glūdi bažnyčios reikšmė tautiniam auklėjimui“ /48/.

Ne visiems tautinio ugdymo kryptis lietuviškoje mokykloje buvo priimtina ir suvokiama. Lietuvos mokytojų pedagoginė draugija „Naujoji mokykla“ ir jos leidžiamas žurnalas „Mokykla – visuomenė“ propagavo humaniško ugdymo kryptį. Jos tikslas – įkvėpti mokiniams meilę žmogui, išmokyti juos vertinti asmenybę, ugdyti jaunuolių širdyse norą ir pasiryžimą dirbti, aukotis tautos gerovei, laimei ir laisvei, mokyti jaunimą jautrumo kitų vargams ir skausmams. Lietuvoje puoselėjamas tautinis auklėjimas, anot žurnalo ir „Naujosios mokyklos“ narių, – moderniškas, turintis neaiškią ūkanotą teoriją, bet ryškią praktiką – Sovietų Rusijoje, Italijoje, Vokietijoje.

Per visą Nepriklausomos Lietuvos mokyklos gyvavimo laikotarpį buvo diskutuojama dėl mokyklos neutralumo, jos santykių su ideologija. S. Šalkauskis teigė, kad bet kuri ugdomoji pedagogikos sistema faktiškai priklauso nuo tos pasaulėžiūros, kurią nulemia pats pedagogas. Tik privati mokykla, kurioje mokosi atitinkamos pasaulėžiūros tėvų vaikai, gali, anot profesoriaus, turėti auklėjimo bei lavinimo ideologinę pakraipą /49/.

Mokyklos ideologijos, pasaulėžiūros, politikos ir ugdymo problemos buvo aktualios. Periodinės spaudos puslapiuose diskusijos šiais klausimais dažnos. „Neturėsime sveikos mokyklos, iki aiškiai pasisakysime: mokiniai tegul mokosi, tegul mokykla auklėja žmogų, bet ne partijos narį“, – rašė 1923 m. „Lietuva“.

1922 m. Švietimo ministerija išleidžia „cirkuliarą“, kuriame konstatuojama, kad mokiniai įvairiais būdais įtraukiami į politinių partijų kovą, kad net lavinimosi kuopelės įgyja „politines spalvas“. Todėl ji laike būtina pabrėžti,

kad politinės moksleivių kuopelės neleidžiamos, pedagogams nedera „prisidėti prie vaikų srovinio skirstymo į kuopelas atitinkamai partiniam visuomenės grupavimui“, mokiniai neturi dalyvauti rinkimų agitacijoje, partijos vardu sakyti viešas kalbas. Tokia ministerijos pozicija pabrėžiama ir 1928 m. „Instrukcijoje pedagoginiam aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų personalui“. Tačiau 1930 m. Švietimo ministerija išleidžia „Aplinkraščių Lietuvos skautų sąjungos reikalui“, kuriame nustatyti mokyklos ir šios organizacijos santykiai. Ateitinių organizacijos, apkaltintos per dideliu politiškumu ir buvimu Krikščionių demokratų partijos įrankiu, veikla buvo visai uždrausta. Matyt, tokį ministerijos požiūrį lėmė politinė tautos ir valstybės situacija, tačiau toks sprendimas dar labiau skatino diskusiją dėl mokyklos neutralumo, jos santykių su atskirois ideologijomis. Visa tai buvo įvertinta, anot „Naujosios Romuvos“ (1935 m. Nr. 1), kaip „atvira mūsų pedagoginio gyvenimo žaizda“. Kiti susidariusią situaciją vadino ideologiniu lenktyniavimu, kova.

Nagrinėjamo laikotarpio atskirų moksleivių organizacijų veikla, diskusija dėl jų naudos mokyklai parodo ir paralelinio ugdymo galimybes, nurodo konkrečius būdus ir formas plėtoti moksleivių veiklą. Šia aktualia tema 1918–1940 m. buvo paskelbta keletas svarbių teorinių darbų.

M. Reinys aptarė praktinę organizacijų naudą, remdamasis Vokietijos pedagogikos mokslininkų samprotavimais, įrodė, kad jaunimo organizacijos yra svarbi auklėjimo priemonė, nes „visuomeniškas gyvenimas tegali išsiplėtoti tik mokinių organizacijose“ /50/.

J. Grinius pabrėžia, kad organizacijų reikalingumą parodo „vaikų ir jaunuočių socialiniai linkimai“. Jauniesiems skiriamos organizacijos gali atlikti didelį auklėjamąjį darbą, jei jų tikslas ir turinys yra pozityvus, jei yra garantijų, kad jų veikimas vykdys tikslus ir nebus naudojamas destruktijai /51/.

S. Šalkauskis nurodė, jog dvasinei jaunatvei būdingos ypatybės gali būti įgyjamos ir sustiprinamos auklėjimosi ir lavinimosi būreliuose, jaunimo organizacijose, kurių programą galima išreikšti trimis žodžiais – matyti, spręsti, veikti /52/.

Daugelis to laikotarpio Lietuvos pedagogų svarbia ir reikšminga paralelinio ugdymo priemone laikė mokinių savivaldą. Apie tai užsimenama beveik visuose Švietimo ministerijos auklėjamąjį darbą reglamentuojančiuose aplinkraščiuose ir nutarimuose. Daug kur savivalda tapatinama su moksleivių pasiruošimu gyvenimui, su pilietinių jausmų ugdymu. Teoriniai ir praktiniai

moksleivių savivaldos pagrindai yra grindžiami J. Laužiko knygoje „Mokinių savivaldybė“ (1929 m.). Joje autorius aptaria savivaldos kilmę, pradmenis, svarbiausius uždavinius („sudaryti harmoningą glaudų kolektyvą visų mokinių, mokytojų ir tėvų, visiems artimai bendradarbiauti...“), jos svarbą mokytojui („mokytojams savivaldybė yra... prigimtinis metodas pažinti, vertinti mokinius), aptariama programa (ji... turi būti individualizuota pagal mokinių brendimo amžių ir apšvietimą ir turi remtis jų interesais, neturi būti iš anksto duodama, bet turi kilti iš jų pačių“).

Nagrinėjamai problemai ypač svarbūs yra ir A. Šerkšno teoriniai pedagogikos darbai – Lietuvos katalikų mokytojų sąjungos premijuota studija „Mokyklinė bendruomenė“ (1939 m.), disertacija daktaro laispiui gauti „Pedagoginis santykiavimas klasės bendruomenėje“ (1942 m.). Čia paralelinio ugdymo galimybes aiškinamos plačiame auklėjimo problemų kontekste, nurodomos šio ugdymo prielaidos.

Iš paralelinio ugdymo Nepriklausomos Lietuvos mokykloje apžvalgos matome, kad to laikotarpio mokslininkai ir mokytojai, mokyklai neabejinga švietimo ugdymą traktavo kaip rimtą pedagoginę problemą. Daugelis iškilų Lietuvos pedagogų suprato, kad paralelinis ugdymas yra kartu ir visuomeninis reiškinys. Jo esmę pirmajame „Švietimo darbo“ numeryje (1919 m.) atskleidė A. Busilas, vienas žymiausių to laikotarpio pedagogų, – „išauklėtas žmogus, sugebąs ne tik taikintis į aplinkybes, bet ir tas aplinkybes taikinti į save, į visuomenės susitvarkymo idealą“.

* * *

1. Dzeuškaitė S. Mokinių nepamokinės veiklos tobulinimas. – V., 1991.
2. Vydūnas. Tautos mokykla // Darbymetis. – Tilžė. – 1922. – Nr.9.
3. Jovaiša L., Vaitkevičius J. Pedagogikos pagrindai. T.1. – K., 1987.
4. Vaitkevičius J. Socialinės pedagogikos bruožai. – V., 1988.
5. Jovaiša L., Vaitkevičius J. Pedagogikos pagrindai. T. 1. – K., 1987. P. 27.
6. Tarptautinių žodžių žodynas. – V., 1985. – P. 365.
7. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. – V., 1972. – P. 506.
8. Šalkauskis S. Pilnutinio ugdymo gairės // Romuva. – 1922. Nr. 2. – P. 74–86.
9. Šalkauskis S. Bendrieji pedagogikos pagrindai. Sisteminga santrauka. – K., 1936. – P. 15–16.
10. Ten pat. – P. 27.
11. Buškauskienė T. Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m. – V., 1989.
12. Žilionis J. Lietuvos pedagogai apie auklėjimą 1918–1940 m. – V., 1990.

13. Karčiauskienė M. Kraštotyros dalykai ir kompleksinio mokymo problema Lietuvos respublikos pradinėje mokykloje 1918–1940 m. // Pradinio mokymo patirtis Lietuvoje 1918–1940 m. – K., 1990.

14. Juška A. Jie mokė mus. – K., 1991.

15. Тиунелене О. А. Проблема педагогических отношений в Литве в первой половине XX века /до 1940 г./ Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. пед. наук. – 1990.

16. Gobis J. Apie eksperimentų kompetenciją psichologijos ir pedagogikos srityje // Draugija. – Nr. 7–8. – P. 306–309.

17. Vabalas-Gudaitis J. Mokinių sielos svarbesniųjų psichinių funkcijų įvertinimas. – K., 1928.

18. Lazersonas V. Mokyklos reforma ir mokinių interesai // Mokykla ir visuomenė. – 1933. – Nr. 1.

19. Šalkauskis S. Bendrieji pedagogikos pagrindai. – P. 32.

20. Šerkšnas A. Psichologinis mokinių bendruomenės pagrindas // Šerkšnas A. Mokyklinė bendruomenė. – K., 1939. – P. 35–70.

21. Mičiulis J. Pedagogika ir didaktika. – K., 1933. – P. 22–23.

22. Lukšienė M. Švietimo sistemos vieta kultūros procese // Lietuvos kultūros kongresas. – V., 1991. – P. 55.

23. Cit. iš: Maccina A. Pedagogikos istorija. – T. 1. // Maccina A. Pedagoginiai raštai. – K., 1990. – P. 557.

24. Komenskis J. A. Išėjimas iš scholastinių labirintų į lygumas // Komenskis J. A. Rinktiniai pedagoginiai raštai. – K., 1975. – P. 674.

25. Komenskis J. A. Didžioji didaktika // Komenskis J. A. – Ten pat. – P. 265–266.

26. Ten pat. – P. 269.

27. Komenskis J. A. Išėjimas iš scholastinių labirintų į lygumą // Komenskis J. A. Ten pat. – P. 690.

28. Maccina A. Pedagogikos istorija. – T. 1. // Maccina A. Ten pat. – P. 446.

29. Platonas. Valstybė. – V., 1981. – P. 270.

30. Валлон А. Педагогические и психологические идеи романа-трактата Ж. Ж. Руссо „Эмиль, или о воспитании“ // Руссо Ж. Ж. Избранное. Т. 2. – М., 1976. – С. 186.

31. Руссо Ж. Ж. Эмиль, или о воспитании // Руссо Ж. Ж. Избранное. – Т. 1. – М., 1976. – С. 227.

32. Vabalas-Gudaitis J. Pedagogikos istorija: Vabalas-Gudaičio J. paskaitos. – M. Mažvydo nacionalinės bibliotekos rankraščių skyrius. – K., b.m. – P. 122.

33. Pestalocis J. H. Laiškas draugui apie Stanco įstaigą // Pestalocis J. H. Pedagoginiai raštai. – K., 1986. – P. 55.

34. Pestalocis J. H. Kaip Gertrūda moko savo vaikus // Pestalocis Ten pat. – P. 172–173.

35. Ten pat. – P. 174.

36. Pestalocis J. H. Elementariojo lavinimo idėjos, patirtis ir pažiūros // Pestalocis J. H. – Ten pat. – P. 200.

37. Дьюи Д. Школа и общество. – М., 1923. – С. 9.

38. Там же. – С. 85.

39. Дьюи Д. Школа будущего. – М., 1922.

40. Pedagogika. Prof. J. Vabalo-Gudaičio 1932 m. pavasario semestro paskaitų užrašai. - M. Mažvydo nacionalinės bibliotekos rankraščių skyrius. - P. 7.
41. Ferriere A. Evoliucijos dėsniai ir naujaisi auklėjimo uždaviniai. - K., 1929. - P. 8.
42. Ten pat. - P. 11.
43. Ten pat. - P. 27-29.
44. Busilas A. Mokyklų reformos pagraindiniai principai // Švietimo darbas. - 1919. - Nr. 1. - P. 2.
45. Karklys Kl. Auklėjimas gyvenimui // Lietuvos mokykla. - 1918. - Nr. 7-8. - P. 148.
46. Ruginis Kl. Vytauto Didžiojo metai // Lietuvos mokykla. - 1930. - Nr. 1. - P. 8.
47. Žirguhys A. Klasės auklėjimas // Lietuvos mokykla. - 1936. - Nr. 5. - P. 365.
48. Maccina A. Tautinis auklėjimas // Maccina A. Pedagoginiai raštai. - K., 1990. - P. 132-137.
49. Šalkauskis S. Racionali mokyklų organizacijos sistema. - K., 1926. - P. 4.
50. Reinys M. Iš mokyklos psichologijos // Lietuvos mokykla. - 1934. - Nr. 2.
51. Grinius J. Moksleivių organizacijos ir pedagogika // Naujoje Romuva. - 1935. - Nr. 39.
52. Šalkauskis S. Jaunuomenė ir gyvoji dvasia // Židinys. - 1928. - Nr. 8.